

SOCIALE ASPECTEN VAN DE LANDBOUWPOLITIEK

Prof. Dr E. W. HOFSTEE.

1. DE BETEKENIS VAN HET WOORD SOCIAAL.

Het woord „sociaal” lijdt als vele andere woorden aan het euvel, dat het in verschillende betekenissen wordt gebruikt. Wanneer men bij „sociaal” denkt aan de beperkte betekenis, die het heeft, als men spreekt van „sociale maatregelen”, „sociale wetten” enz., zou men zelfs kunnen betwijfelen of de landbouwpolitiek, zoals deze in hoogste instantie door het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening wordt gevoerd, wel, of beter gezegd, nóg wel sociale aspecten heeft. Zoals bekend, heeft immers dit Departement na de bevrijding de bemoeiingen met het maatschappelijk werk ten plattelande, die in de loop van de crisisjaren als onderdeel van de hulp, welke aan kleine boeren werd verleend, waren ontstaan, aan het Ministerie van Sociale Zaken overgedragen, zodat het zich thans formeel beperkt tot de bevordering van de economisch-technische belangen van onze agrarische bevolking.

Nu kan worden opgemerkt, dat economisch-technische ontwikkeling nooit een doel in zichzelf is en dat het doel van een politiek in dit opzicht grotendeels ligt in het sociale in deze engere zin, zodat in ieder geval van sociale aspecten van de landbouwpolitiek kan worden gesproken.

Het ligt echter niet in de bedoeling in het volgende het begrip „sociaal” in deze zin te gebruiken; integendeel, we zullen het gebruiken in de ruimste betekenis die het kan hebben, nl. zoals het wordt opgevat, wanneer wij spreken van sociale wetenschappen. Sociaal in deze zin is alles, wat voortvloeit uit het feit, dat de mens niet als afzonderlijk individu, doch in groepen leeft, uit het feit dus, dat hij deel uitmaakt van zijn gezin, zijn familie, zijn dorp, zijn volk, zijn kerk, zijn landbouwvereniging, zijn coöperatie, zijn vriendenkring en een ontelbaar aantal andere groeperingen, groot of klein, formeel georganiseerd of niet, machtig of zwak.

De aard van het groepsleven waarin hij deel heeft, stempelt voor een groot deel de persoonlijkheid van de mens, bepaalt in zeer belangrijke mate zijn opvattingen en denkbeelden, de in hem levende tradities, zeden en gewoonten. Ook al behoudt ieder mens zijn eigen individualiteit, vrijwel geen enkele van zijn handelingen staat los van zijn betrekkingen tot groepen van allerlei soort, van zijn sociaal milieu.

Dit geldt ook voor zijn economisch handelen; ook dit is onverbrekelijk verbonden met het groepsleven, waarvan hij deel uitmaakt. Scherper nog gezegd, er zijn feitelijk geen economische verschijnselen, er zijn alleen sociale verschijnselen, die in meer of mindere mate het aspect hebben, dat wij gewend zijn economisch te noemen. Dit economisch aspect is steeds zozeer met andere niet-economische aspecten van het concrete sociale verschijnsel verweven, dat het slechts in ons denken daarvan los is te maken.

De praktijk van het wetenschappelijk onderzoek dwingt ons inderdaad het economisch aspect van het maatschappelijk leven, evenals andere aspecten, telkens weer te beschouwen, alsof het wél een zelfstandige categorie van verschijnselen vormt, doch daarbij dienen wij er ons voortdurend van bewust te blijven, dat dit losweken maar een hulpmiddel is en dat voor een juist begrip van dit bepaalde aspect steeds de relatie met het overige maatschappelijke

leven in het oog moet worden gehouden. Dit geldt in het bijzonder wanneer wij ons niet bezig houden met theoretisch-economische beschouwingen, maar met de studie van een concreet economisch verschijnsel, als bv. de structuur van de Nederlandse landbouw. Voor de studie van de economische structuur van de landbouw geldt dit zelfs in het bijzonder, omdat de landbouw in hoofdzaak wordt uitgeoefend in gezinsbedrijven, ook in Nederland, zoals de uitkomsten van de beroepstelling 1947 nog weer eens duidelijk hebben laten zien.

Is voor de niet-agrarische beroepsbevolking in steeds toenemende mate een scheiding naar ruimte en tijd ontstaan tussen de beroepswerkzaamheden en het gezinsleven, de beroepsactiviteit van de agrarische bevolking is voor het grootste gedeelte geheel opgenomen in het doen en laten van het gezin als geheel en ondervindt daardoor een voortdurende en sterke invloed van deze zo uiterst belangrijke sociale groepering.

Het behoeft nauwelijks betoog, dat deze enge verbondenheid van het economische leven met het maatschappelijke leven in zijn geheel zijn weerspiegeling moet vinden in de landbouwpolitiek. De landbouwpolitiek heeft uiteindelijk immers ten doel een zo juist mogelijke structuur van de Nederlandse landbouw tot stand te brengen en bij het streven naar deze structuur zal men dus de algemeen maatschappelijke verschijnselen, welke met deze structuur verband houden, moeten kennen en ze bij het bepalen van de te nemen maatregelen moeten laten meewegen. Het is in deze zin, dat hier gesproken wordt van sociale aspecten van de landbouwpolitiek.

2. LANDBOUWPOLITIEK EN SAMENLEVING.

Op twee wijzen komt de landbouwpolitiek met de verhoudingen in de samenleving in haar geheel in aanraking. In de eerste plaats dient men de sociale verhoudingen te kennen, zoals ze zijn op het ogenblik, dat men wil beginnen bepaalde wijzigingen in de bestaande structuur aan te brengen. De aard van de verhoudingen op dat moment bepaalt in belangrijke mate, welke structuurwijzigingen het meest gewenst moeten worden geacht en welke maatregelen het meest geëigend zijn om de gewenste veranderingen te bewerkstelligen.

Hiermee is men er echter niet. Wanneer, als gevolg van de genomen maatregelen, de bedoelde structuurwijzigingen tot stand zijn gekomen, valt van tevoren te zeggen, dat deze niet op zichzelf zullen blijven staan. Met deze wijzigingen in de landbouwstructuur zullen op kortere of langere termijn wijzigingen in andere sectoren van de samenleving gepaard gaan. Men denke bv. slechts aan de enorme wijzigingen in alle onderdelen van de plattelandssamenleving, welke het gevolg zijn geweest van de overgang van het landbouwbedrijf op de zandgronden van het overwegend op zelfverzorging gerichte bedrijf naar het op de productie voor de markt gerichte bedrijf. Ook van de nevengevolgen, welke de beoogde structuurveranderingen en de daarvoor aangewende maatregelen voor de samenleving als geheel zullen hebben en die soms zeer ongewenst kunnen zijn, zal men zich dus bij het uitstippelen van een bepaalde landbouwpolitiek rekenschap hebben te geven.

Met enige voorbeelden zal worden getracht het bovenstaande te verduidelijken, waarmee tevens de onmiddellijke praktische betekenis van onderzoek op dit terrein voor de huidige landbouwpolitiek kan worden onderstreept.

In de eerste plaats zullen enkele problemen worden besproken, welke verband houden met de wenselijkheid van bepaalde structuur-

wijzigingen in de landbouw en de mogelijkheid om deze door middel van bepaalde maatregelen te verwezenlijken, terwijl daarna nog enkele opmerkingen zullen worden gemaakt over de nevengevolgen van bepaalde structuurwijzigingen.

A. Sociale vraagstukken, verband houdende met de wenselijkheid en de mogelijkheid van bepaalde structuurwijzigingen in de landbouw.

a. *De bevolkingsontwikkeling.*

Er is in de laatste jaren in ons land voldoende over het bevolkingsvraagstuk gesproken, om de gemiddelde Nederlander ervan te overtuigen, dat dit vraagstuk van grote actuele betekenis is en dat het nauw verband houdt met de ontwikkeling van de sociale en economische verhoudingen in ons land. Dat het ook voor onze agrarische verhoudingen en daarmee voor onze landbouwpolitiek van belang is, in het bijzonder wat betreft het kleine boerenvraagstuk, is genoegzaam bekend. Voor een werkelijk goed gefundeerde politiek is onze kennis van de bevolkingsontwikkeling echter nog in het geheel niet voldoende. We dienen te beschikken over diepgaande onderzoekingen in de verschillende delen van ons platteland aangaande de huidige situatie in dit opzicht en de verwachtingen, die wij voor de toekomst mogen hebben. Met een enkel voorbeeld moge ik toelichten hoezeer dergelijke onderzoekingen van betekenis kunnen zijn voor onze landbouwpolitiek.

In de afgelopen zomer is door mijn afdeling, met behulp van een 15-tal studenten een onderzoek gedaan naar het verloop van de huwelijksvruchtbaarheid van de plattelandsbevolking in het Oldambt¹⁾ vanaf 1880 tot heden. Er werd voor dit gebied zeer nauwkeurig vastgesteld hoe zich in deze periode in de verschillende beroepsgroepen, religieuze groepen, enz. het aantal kinderen per gezin heeft ontwikkeld. Hierbij werd in de eerste plaats bevestigd, wat in het algemeen wel werd verondersteld, dat de Groninger boerenbevolking zeer doelbewust naar een gezin met twee kinderen streeft, niet meer en niet minder. Vanaf het begin van deze eeuw is de gezinsgrootte bij de boeren vrijwel volkomen op deze grootte gestabiliseerd.

Geheel anders is echter de ontwikkeling bij de landarbeiders. In het begin van deze eeuw lag daar de gemiddelde gezinsgrootte ver boven die van de boeren, doch geleidelijk is deze gaan dalen. Gemiddeld ligt de gezinsgrootte thans echter nog boven die van de boeren. Het materiaal, waarover wij beschikken, laat er echter niet de minste twijfel aan, dat de verhoudingen bij de landarbeiders nog niet zijn gestabiliseerd en dat de ontwikkeling zich daar beweegt in een richting van een voortplantingspatroon, dat tot een aanzienlijk kleiner gemiddeld gezin dan dat van de boeren zal leiden. Reeds thans is het percentage gezinnen met één kind bij de landarbeiders aanzienlijk hoger dan bij de boeren.

Op het ogenblik vormen een aantal relatief grote gezinnen nog een compensatie voor deze éénkinds-gezinnen, maar de cijfers laten zien, dat deze in een zeer snel tempo in aantal verminderen en dat deze vermindering zich ongetwijfeld nog zal voortzetten. Het is dan ook vrijwel zeker, dat binnen korte tijd het geboortecijfer van de landarbeiders zal dalen beneden dat van de boeren en wat meer zegt, vermoedelijk beneden het peil, dat nodig is om op iets langere termijn het sterftecijfer in evenwicht te houden. Hier komt bij, dat juist door het kleiner worden van de gezinnen en verder door de verhoging van de lonen, de mogelijkheid voor de landarbeider, om zijn kinderen voortgezet onderwijs te doen volgen, toeneemt en zodoende een toenemend aantal landarbeiderszonen uit het agrarische beroep verdwijnt. Neemt men verder in aanmerking, dat zelden of nooit iemand uit een niet-

¹⁾ De uitkomsten van dit onderzoek zullen vermoedelijk eerlang worden medegedeeld in de publicaties van de Commissie voor het Geboorte-onderzoek van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk.

agrarisch beroep tot de landarbeidersstand overgaat en het ook vrijwel onmogelijk is om zoons van kleine boeren er toe te krijgen om landarbeider te worden, dan is te verwachten, dat binnen afzienbare tijd zich in dit gebied, dat zich zolang heeft gekenmerkt door grote agrarische werkloosheid, een tekort aan landarbeiders zal voordoen. Er zijn gegronde redenen om aan te nemen, dat in een groot deel van de andere klei-akkerbouwgebieden de toestand niet veel anders is en het lijkt mij van het grootste gewicht, dat wij voor het voeren van een juiste landbouwpolitiek op iets langere termijn een goed en gedetailleerd inzicht in deze materie krijgen.

Ik noem met opzet dit voorbeeld, om nog eens naar voren te brengen hoe weinig in dit opzicht globale generalisaties ons helpen. Terwijl iedereen over overbevolking spreekt, dreigt in verschillende delen van ons land misschien reeds het omgekeerde. Slechts een geduldig regionaal onderzoek kan ons in dit opzicht verder helpen en de grondslag leggen voor de juiste maatregelen.

b. Het kleine boerenvraagstuk.

Een kwestie, die sedert de bevrijding opnieuw in het middelpunt van de belangstelling staat, is het kleine boerenvraagstuk, het probleem, voortvloeiende uit het feit, dat een groot deel van de boeren in ons land van hun bedrijven niet een zodanig arbeidsinkomen kan halen, dat dit in een redelijke verhouding staat tot dat van de grote boeren en dat van de landarbeiders. Ik heb er bij een andere gelegenheid ²⁾ al eens op gewezen, dat dit niet zozeer voortvloeit uit de technische en economische onmogelijkheid om op deze bedrijven – met uitzondering van de allerkleinste – tot een behoorlijke arbeidsproductiviteit en daarmee tot een behoorlijk arbeidsinkomen te komen, doch dat de neiging van de kleine boer, om zijn bedrijf op een zelfde wijze in te richten als de grotere boer in zijn streek, hierbij van doorslaggevende betekenis is. Sociologisch gezien betekent dit, dat de bedrijfsvoering in een bepaald gebied aan een zekere stijl is gebonden, d.w.z. aan een door de groep als geheel geaccepteerde vorm van doen en laten, die een sociaal dwingend karakter heeft gekregen.

De jongste onderzoekingen geven, dunkt mij, een bevestiging van deze gedachten. Ir VELDINK ³⁾ heeft onlangs in het *Maandblad voor de Landbouwvoorlichtingsdienst* nog eens duidelijk aangetoond, dat voor deze kleine bedrijven intensivering niet alleen technisch mogelijk is, doch ook economisch volkomen verantwoord is. Ook het binnenkort te verschijnen rapport van de Afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. over het kleine boerenvraagstuk bevestigt, dat het, behalve voor de allerkleinste bedrijven, technisch gezien mogelijk is tot een arbeidsinkomen per man te geraken, dat op eenzelfde peil ligt als dat van grotere bedrijven. Desondanks echter handhaven zich, voorzover wij dit kunnen zien, in grote lijnen de verschillen ⁴⁾. Wel blijkt het mogelijk – de ontwikkeling van onze landbouw in de laatste tientallen jaren toont dit duidelijk genoeg – om het peil van de intensiteit voor de groep als geheel op te voeren, dus groot zowel als klein tot een hoger plan te brengen. Hoe belangrijk dit op zichzelf ook is, men lost in wezen het kleine boerenprobleem hiermee niet op, omdat de onderlinge verhoudingen ongeveer dezelfde blijven.

²⁾ E. W. HOFSTEE, De sociale positie van de agrarische bevolking, in verband met de arbeidsproductiviteit in de agrarische bedrijven van verschillende grootte. Tekst van een lezing, afgedrukt in het *Friesch Landbouwblad*, 1950, blz. 124–125 en 140–141.

³⁾ Ir J. G. VELDINK, De financiële resultaten van de kleine gemengde zandbedrijven. *Maandblad voor de Landbouwvoorlichtingsdienst*, 7 (1950), blz. 378 e.v.

⁴⁾ In tegenstelling tot de door hem zelf getrokken conclusie, wijst m.i. ook het materiaal van Ir VELDINK in deze richting.

Zou men tot een oplossing willen komen, dan zou de kleine boer zelfstandig zijn eigen weg moeten gaan, een bedrijfsvoering kiezen, die bij zijn bedrijf is aangepast. Hij zou dus moeten breken met de bedrijfsstijl van de groep als geheel, die in de eerste plaats op de omstandigheden, waarin de grotere boer verkeert, is gericht. Het lijkt mij noodzakelijk te onderzoeken, of er inderdaad mogelijkheden zijn om tot de doorbreking van deze bedrijfsstijl te komen. Als de hier naar voren gebrachte opvatting juist is, is dit een vraagstuk van sociologisch-psychologische aard en het wil me voorkomen, dat, indien er mogelijkheden voor een oplossing zijn, hier speciale vormen van voorlichting moeten worden toegepast.

Interessant is, wat E. BROEKHUIS in dit verband mededeelt in het laatste nummer van het *Maandblad voor de Landbouwvoorlichtingsdienst* over de arbeidsproductiviteit op bedrijven van verschillende grootte van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting te Ommen⁵⁾. BROEKHUIS wijst er op, dat de gunstige resultaten, welke de kleine bedrijven daar bereiken, toe te schrijven zijn aan het feit, dat het hier een speciale groep van bedrijven betreft, nl. van leden van de Vereniging en dat deze zich kenmerken door een bepaalde psychologische gesteldheid, die invloed heeft op de bedrijfsvoering. Het ware gewenst nader te onderzoeken welke deze psychologische gesteldheid is en hoe deze is ontstaan. Speelt hier misschien het wedstrijd-element een rol?

Wel dient men zich bewust te zijn van de eventuele nevengevolgen van de doorbreking van deze bedrijfsstijl. Doorbreken van een stijl betekent in wezen altijd een ontwikkeling in de richting van individualisering van de leden van een groep en ons platteland is met een te vèr gaande individualisering van zijn boerenbevolking vermoedelijk niet gediend.

c. *De psychische eigenschappen van de plattelandsbevolking.*

Een derde vraagstuk, dat m.i. in verband met onze landbouwpolitiek sterk de aandacht verdient, is het probleem van de intelligentie en meer in het algemeen de psychische eigenschappen van de plattelandsbevolking in verschillende delen van ons land. Er worden thans in ons land omvangrijke werken uitgevoerd ter verbetering van de cultuurtechnische toestand en nog grotere plannen voor de toekomst, die vele miljoenen zullen vragen, liggen gereed. De vraag, of deze miljoenen zullen renderen, moet worden beantwoord door de boeren, die straks op deze verbeterde landerijen hun werk zullen doen en het zijn hun psychische kwaliteiten, die in dit opzicht beslissend zullen zijn. Tot nu toe zijn deze bij het opstellen van de plannen niet bewust in het geding gebracht en dit kon ook moeilijk, omdat wij feitelijk niet beschikten over een hanteerbare kennis op dit gebied. De toestand in dit opzicht is echter aanzienlijk verbeterd door het beschikbaar komen van de uitkomsten van de psychologische tests, waaraan sedert de bevrijding de recruten voor het Nederlandse leger worden onderworpen en die een aanzienlijke vooruitgang betekenen vergeleken met het onderzoek in dit opzicht vóór de tweede wereldoorlog. De voorlopige uitkomsten van de verwerking van dit materiaal laten zien, dat verschillende delen van ons platteland weinig gunstig voor den dag komen en men vraagt zich af, wat dit zal betekenen voor het praktische effect

⁵⁾ E. BROEKHUIS, Over de arbeidsproductiviteit op landbouwbedrijven, *Maandblad voor de Landbouwvoorlichtingsdienst*, 7 (1950), blz. 413 e.v.

van cultuurtechnische verbeteringen in dergelijke gebieden. Ik denk hierbij op het ogenblik met name aan de grote plannen, die voor de Betuwe op stapel staan. De voorlopige uitkomsten van de legertests geven een weinig gunstig beeld van de Betuwe, een indruk, die werd bevestigd door een onderzoek, dat verleden jaar door mijn afdeling in een Betuwse gemeente werd ingesteld ⁶⁾.

Ik wil hiermee allerminst betogen, dat men de voorgenomen werken niet moet uitvoeren, wel echter, dat het gewenst is een nader onderzoek in te stellen. Wenselijk is te weten over welke psychische kwaliteiten een goede boer moet beschikken en in hoeverre de Betuwnaren aan deze eisen voldoen. Van groot belang is het zo goed mogelijk te onderzoeken in hoeverre de achterstand, die bepaalde gebieden, wat het intelligentiepeil betreft, vertonen, moet worden toegeschreven aan erfelijkheid en hoeverre aan milieufactoren.

Mochten deze laatste van overwegende betekenis zijn, dan zou men vanzelfsprekend met meer vertrouwen de toekomst tegemoet mogen zien dan in het omgekeerde geval. Om gronden, die met enorme kosten zijn verbeterd, over te dragen aan erfelijk minderwaardigen, is een weinig aantrekkelijk perspectief. Ik ben mij er van bewust, dat de formele mogelijkheden om bepaalde personen op grond van hun gebrek aan capaciteiten, van grondgebruik uit te sluiten, gering zijn, maar bij een goede kennis van de situatie en een verstandig beleid kan men zeker de kansen op een mislukking aanzienlijk verminderen.

d. De afvloeiing van de overtollige boerenzoons.

Het vraagstuk van afvloeiing van de overtollige boerenzoons, in het bijzonder die van de bedrijven op de zandgronden, naar andere bedrijven en beroepen is van grote praktische betekenis. Het is bekend, en het jongste onderzoek van de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. geeft hiervan nog weer eens een duidelijke bevestiging, dat een veel te groot aantal boerenzoons na het aflopen van de lagere school op het bedrijf blijft hangen. Slechts een betrekkelijk klein deel van degenen, die van de schoolbanken in vaders bedrijf stappen, kunnen op den duur daar of elders een bestaan als zelfstandige boer vinden. Zij versterken voortdurend het grote leger van hen, die na vruchteloze pogingen te hebben aangewend om een eigen bedrijf te krijgen, tenslotte op latere leeftijd toch de landbouw verlaten en dan meestal in een weinig aantrekkelijke werkring terecht komen, of tot hun einde ongetrouwd blijven leven op de boerderij van de ouders, later van broer of zuster, die wel trouwt.

Zij zijn het, die op de zandgronden die eeuwige landhonger doen ontstaan en die het kleine boerenprobleem zo uiterst moeilijk oplosbaar maken. Met een enigszins gechargeerd slagwoord zou men kunnen zeggen, dat in Nederland de kleine bedrijven niet zijn ontstaan, omdat er gebrek aan grond is, maar dat er gebrek aan grond is, omdat er kleine bedrijven zijn. Wat er ook aan de productiviteit van de kleine bedrijven mag schorten, de productie van jonge boeren is meer dan overvloedig en het kleine boerenprobleem blijft onoplosbaar zolang deze stroom van ten onrechte tot boer gevormde jongeren aanhoudt. Het rapport over het kleine boerenvraagstuk vestigt op dit probleem nog weer eens opnieuw de aandacht en onderstreept de steeds sterker naar voren komende overtuiging, dat onze agrarische jeugd in toenemende mate de weg zal moeten vinden naar de industrie, opdat er een evenwicht zal komen

⁶⁾ D. H. FRANSSENS, Een onderzoek naar de toestand van de landbouwers in Rumpt en Gellicum, 1950 (niet in de handel).

tussen het aantal beschikbare plaatsen en het aantal aanwezige potentiële opvolgers op de bedrijven. Het wijst op de noodzaak van niet-agrarisch vakonderwijs voor boerenzoons.

In de laatste jaren zijn al belangrijke stappen gedaan voor uitbreiding van het ambachtsonderwijs in landelijke gebieden en in verschillende gebieden schijnt inderdaad het aantal agrarische jongeren, dat de ambachtsschool bezoekt, toe te nemen. Zal deze toeloop echter voldoende zijn en wat meer zegt, zal inderdaad de boerenjeugd de weg naar de fabriek vinden? Ongetwijfeld zullen de reeds genomen en nog te nemen maatregelen in deze richting resultaten opleveren, maar of ze ook maar enigszins afdoende zullen zijn, is aan twijfel onderhevig. Het rapport zelf geeft reeds een summier overzicht van de weerstanden tegen de afvloeiing uit het agrarische bedrijf. Het wil me echter voorkomen, dat nog veel meer onderzoek naar deze weerstanden nodig is om goed te weten waar de moeilijkheden liggen en langs welke weg eventueel de oplossing moet worden gezocht. Gebrek aan inzicht, gehechtheid aan een zelfstandig bestaan, boerentrots, gemakzucht, traditionele opvattingen t.a.v. ouderen kinderplichten, vrees voor het oordeel van de omgeving, tegenzin tegen het gebonden leven op de fabriek, al deze factoren zijn wel genoemd en zullen zeker van invloed zijn. Welke echter hun relatieve betekenis is en of daarnaast misschien nog andere voorkomen, weten wij niet en verdergaand sociografisch en sociaal-psychologisch onderzoek zal hier inzicht moeten verschaffen.

Onderzoekingen, door twee van mijn studenten in een tweetal geïndustrialiseerde zandgemeenten (Ede en Schijndel) verricht, hebben mij nog weer versterkt in de overtuiging, dat het probleem van de overgang van de agrarische bevolking naar de industrie uiterst moeilijk is. In beide gemeenten is nu reeds enige tientallen jaren een industrie van betekenis gevestigd, doch nog steeds blijkt de animo van de boeren, om naar deze industrie over te gaan, uiterst gering te zijn, hoewel in beide gemeenten de positie van de agrarische jeugd geenszins rooskleurig is. Voor een overgang naar het ambachtelijke kleinbedrijf zijn ze wel te vinden, evenals voor afvloeiing naar de kleine middenstand in het algemeen, doch blijkbaar schrikt de eigenlijke industrie hen af.

e. Het effect van de verschillende methoden van landbouwvoorlichting.

Hoewel geheel anders, hangt dit vraagstuk eveneens samen met de maatschappelijke structuur van de agrarische samenleving en de geaardheid van de landbouwende bevolking in de verschillende delen van ons land. In de laatste jaren hebben in Amerika de afdelingen voor „rural sociology” van verschillende proefstations zich nogal vrij veel bezig gehouden met het onderzoek naar het effect van de landbouwvoorlichting op het doen en laten van de boer in het algemeen en het effect van verschillende vormen van voorlichting in het bijzonder ⁷⁾. Het resultaat van deze onderzoekingen was in het kort gezegd, dat het effect van de verschillende vormen van voorlichting aanzienlijk verschilde en dat het in belangrijke mate afhankelijk was van de psychische geaardheid van de bevolking en de sociale structuur van de betreffende groep,

⁷⁾ Interessant is o.a. Charles R. HOFFER, Acceptance of Approved Farming Practices among farmers of Dutch Descent, Special Bulletin, Michigan State College, Agricultural Experiment Station, Section of Sociology, 1942.

Zie verder Neal Gross, The Differential Characteristics of Accepters and Non-Accepters of an Approved Agricultural Technological Practice, Rural Sociology, 1949, blz. 148 e.v. en de daar genoemde literatuur.

welke wijzen van voorlichting het meest succesvol waren. Het ligt voor de hand dat in ons land, waar ondanks de geringe oppervlakte van het land als geheel, de verschillen in sociale structuur en de geaardheid der bevolking door de gang der geschiedenis zeer aanzienlijk zijn, de kans op aanmerkelijke verschillen in de wijze van reageren op de verschillende vormen van voorlichting groot is. Een oriënterend onderzoek, dat verleden jaar door mijn afdeling in de Betuwe werd gedaan, geeft aanleiding om te verwachten, dat een systematisch onderzoek in de verschillende delen van ons land resultaten van belangrijke praktische betekenis kan opleveren. Juist, omdat de voorlichting in ons land reeds tot zo'n hoge graad van intensiteit is opgevoerd en reeds zulke belangrijke resultaten zijn bereikt, is het van het hoogste belang zo goed mogelijk te weten, welk effect men van bepaalde voorlichtingsvormen in de verschillende delen van het land kan verwachten.

Voor de voorlichting geldt, evenals voor de landbouw zelf, de wet van de afnemende meeropbrengst; hoe meer men heeft bereikt, hoe meer men zich zal moeten inspannen om nog verder te komen, hetgeen o.a. betekent, dat men er steeds meer geld aan zal moeten spenderen. Dit eist, dat men naar de grootst mogelijke doelmatigheid zal moeten streven. Hiervoor is een voortdurende verfijning van de methoden van voorlichting en een nauwkeurige aanpassing van de gebruikte methoden aan de omstandigheden in het gebied, waar men werkt, noodzakelijk. Deze omstandigheden zijn grotendeels van sociale en sociaal-psychologische aard en daarom zal men er naar moeten streven om deze zo goed mogelijk te kennen. Natuurlijk hebben degenen, die in de praktijk van de voorlichting werkzaam zijn, wel een zekere „feeling” aangaande het resultaat van verschillende vormen van voorlichtingswerk, doch een systematische kennis in dit opzicht ontbreekt. Nu de voorlichting geleidelijk de enorme omvang heeft gekregen, die ze thans heeft, moeten wij ons m.i. deze kennis verschaffen.

f. De invloed van de industrialisatie op de agrarische bevolking en het boerenbedrijf.

Zoals bekend, wordt er van verschillende zijden op aangedrongen om de industrialisatie, die ons land, wil het een behoorlijk welvaartspeil behouden, moet doormaken, zo te leiden, dat de nieuwe industriële bedrijven niet in enkele punten worden geconcentreerd, doch zoveel mogelijk over het gehele land worden verspreid. De eis is zelfs gesteld, dat de spreiding zo ver zal moeten gaan, dat uit alle punten van het platteland, vestigingsplaatsen van de industrie zonder bezwaar iedere dag per fiets kunnen worden bereikt. Dit zou inhouden, dat tal van dorpen, die thans nog geheel of overwegend een agrarisch karakter dragen, in sterke mate onder invloed van de industrie zouden komen. Men zal zich ter dege moeten afvragen, wat het gevolg hiervan voor de landbouw en de agrarische bevolking zal zijn. Een onderzoek, dat destijds door de Directie van de Wieringermeer, in verband met de kolonisatie van de Noord-oostpolder werd ingesteld, wees duidelijk in de richting, dat geïndustrialiseerde dorpen in het algemeen als een weinig geschikt milieu voor landarbeiders zijn te beschouwen. In de eerste plaats worden de dorpen te groot, krijgen daardoor half-steedse allures en komen los te staan van het eigenlijke platteland, waardoor de noodzakelijk geestelijke binding van de landarbeider en zijn gezin met het boerenbedrijf verloren gaat. Bovendien voelt de landarbeider zich in

een milieu van fabrieksarbeiders, die andere werktijden, andere levensgewoonten en veelal een hoger loon hebben, niet plezierig. Hij kan tegen hen, maatschappelijk gezien, niet op, voelt het althans als zodanig. Typisch is dan ook, dat we uit geïndustrialiseerde dorpen met een agrarische periferie de landarbeiders veelal zien verdwijnen en dat de landbouw er afhankelijk wordt van landarbeiders, die elders wonen ⁸⁾).

In de gebieden, waar de landarbeiders geen plaats van betekenis innemen, dreigt eveneens het gevaar, dat landbouw en industrie als vreemde en min of meer als vijandige elementen tegenover elkaar komen te staan en daardoor alles, wat lijkt op een dorpsgemeenschap, verloren gaat. Het zo even reeds genoemde geval Schijndel schijnt hiervan een duidelijk voorbeeld te zijn. Zonder te willen ontkennen, dat aan een vergaande spreiding van de industrie bepaalde voordelen zijn verbonden, althans kunnen zijn verbonden, wil het me voorkomen, dat het zeer wenselijk is na te gaan, welke de invloed hiervan is op de landbouw en de agrarische gemeenschap. Mijn voorlopige indruk is, dat deze er niet mee gediend is.

Tot zo ver deze opsomming van sociale verschijnselen, die de ontwikkeling van onze landbouw beïnvloeden en die, in verband met de uitstippeling van onze landbouwpolitiek, de aandacht verdienen. Deze opsomming is volledig, noch systematisch, zij bedoelde slechts, zoals gezegd, een aanduiding te zijn van de practische betekenis van deze vraagstukken en van de urgentie van het onderzoek.

B. Maatschappelijke nevengevolgen van structuurwijzigingen in de landbouw.

Zoals ik in het begin opmerkte, heeft de landbouwpolitiek niet slechts te maken met de sociale verschijnselen, die zich thans voordoen en die medebepalend moeten zijn voor de richting, waarin de landbouwpolitiek zich beweegt en voor de aard van de maatregelen, die ter bereiking van de gestelde doeleinden worden genomen. Zij dient zich ook rekenschap te geven van de maatschappelijke nevengevolgen, die op zullen treden, wanneer de gestelde doeleinden zijn bereikt.

Dat de nevenverschijnselen van een bepaalde ontwikkeling in de economische verhoudingen soms van verreikende betekenis zijn, zal nauwelijks meer worden ontkend. De wijzigingen, die de overgang van de zelfverzorging naar de productie voor de markt op de zandgronden teweeg bracht in de sociale verhoudingen en in de mentaliteit van de bevolking, noemde ik reeds. De boer op de zandgronden kreeg hierdoor een geheel andere instelling t.o.v. zijn bedrijf en de producten, die het voortbrengt. Zijn activiteit en zijn streven naar verbetering van het bedrijf zijn hierdoor gestimuleerd, zijn economische zin gescherpt, het geld beheerst zijn geest veel meer dan vroeger, de buurt- en dorpsgemeenschap is mede door deze veranderingen verzwakt, enz.

De grondige veranderingen, welke de omstandigheden, waaronder de landbouw wordt bedreven, in de crisisjaren en in en na de oorlog hebben onder-

⁸⁾ Typisch doet zich dit verschijnsel bv. voor in Veendam. Zie over de invloed van industrialisatie op de instelling van de landarbeiders o.a. E. W. HOFSTEE, Sociaal-economische problemen der Groninger Veenkoloniën, 1943.

gaan, zullen ongetwijfeld tal van nevengevolgen meebrengen, die men bij het nemen van de desbetreffende maatregelen niet heeft bedoeld en veelal niet heeft verwacht. Sommige tekenen zich reeds af. Zo schijnt het wel, dat de maatregelen inzake de pacht, zoals zich die in de loop der jaren hebben ontwikkeld, tot het vermoedelijk onverwachte en zeker ongewenste gevolg leiden, dat de eigenerfde boerenstand met sprongen in omvang achteruit loopt.

Wat zullen de nevengevolgen zijn van de mechanisatie? In de afgelopen zomer heb ik in het Oldambt menen te kunnen constateren, dat deze er daar o.a. toe leidt, dat de boeren in veel sterkere mate dan vroeger zelf gaan meewerken in het bedrijf. De typische figuur van de hereboer, die slechts toezicht houdt en leiding geeft, schijnt daar meer en meer op de achtergrond te geraken.

Wat zullen de gevolgen zijn van de relatieve verhoging van de landarbeiderslonen en de gelijkschakeling van de lonen over het gehele land? Zeker niet, dat de landarbeider in sterkere mate aan het platteland zal worden gebonden. Op de zandgronden, waar men, gezien de minder vruchtbare grond en de relatief geringe verschillen in pacht, feitelijk niet dezelfde lonen kan betalen als op de vruchtbaardere gronden, is de drang om „vreemd” volk buiten de deur te houden versterkt en wordt op deze wijze het streven, om door tijdige afvloeiing het teveel aan opvolgers op te heffen, tegengewerkt. In de gebieden, waar het loonbedrijf een belangrijke plaats inneemt, betekent het hogere loon voor de landarbeider niet in de laatste plaats vergroting van de mogelijkheid zijn zoon een beroep te laten leren, dat hem, naar zijn mening, een meer gewaardeerde plaats in de samenleving zal bezorgen.

Wat zijn de nevengevolgen van het steeds intensievere onderwijs en de zich steeds uitbreidende voorlichting? Bij een andere gelegenheid⁹⁾ heb ik er al eens op gewezen hoe het vakonderwijs de tendentie heeft de autoriteit van de vader te verzwakken en dat het daarmee het boerengezin van karakter doet veranderen.

Wat zal het effect zijn van een blijvende verandering van de verhouding van het inkomen van boeren en landarbeider tot dat van de stedeling, zoals onze huidige landbouwpolitiek beoogd?

Zo kan men doorgaan met vragen stellen, doch ik zal het hierbij laten. Ik hoop dat ik U, voorzover nodig, er van overtuigd heb, dat onze landbouwpolitiek, ondanks haar schijnbaar zuiver economisch-technisch karakter, tal van algemeen maatschappelijke aspecten heeft en dat het dringend nodig is, om van deze kant van de problemen een grondige studie te maken.

3. „RURAL SOCIOLOGY”.

Alleen al hierom is het wenselijk, dat in ons land veel meer dan tot nu toe aandacht wordt besteed aan sociologie en sociografie van de plattelands-samenleving, aan de „rural sociology”, die in Amerika reeds tot een omvangrijke tak van wetenschap is geworden, waarvoor daar aan tal van proefstations een zelfstandige plaats is ingeruimd.

De Afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. is bezig geleidelijk van naam te

⁹⁾ E. W. HOFSTEE, Het gezin in een veranderende wereld, Verslag van de Huishoudkundige Studieweek te Wageningen, 1950 (ter perse).

veranderen en een afdeling voor Economisch-Sociografisch Onderzoek te worden, waarmee ze wil demonstreren, dat zij in haar onderzoek het economische verschijnsel in verband wil zien met de algemeen-maatschappelijke verhoudingen, waarin het ligt ingebed. Een eerste begin is er dus zeker. Maar wij zijn er nog lang niet; er zal nog veel meer moeten gebeuren.

Voor één ding zou ik hierbij willen waarschuwen. Men moet zich er voor hoeden deze plattelandssociologie alleen maar te zien en te gebruiken als een middel om praktische problemen, waarvoor men is gesteld, op te lossen. In Amerika, waar de „rural sociology” inderdaad overwegend door en uit de praktijk is gegroeid, beheerst op het ogenblik vele „rural sociologists” het onbehagelijke gevoel, dat de theoretische ontwikkeling van hun vak bij de praktische ontwikkeling ten achter is gebleven en zij dus niet over voldoende algemene inzichten en algemene begrippen beschikken om hun problemen op de juiste wijze aan te vatten ¹⁰).

De ontwikkeling van de sociografie in Nederland in het algemeen, gedurende de laatste jaren, laat zien, dat het gevaar voor een dergelijke situatie in ons land ook geenszins denkbeeldig is. Men kan niet volstaan met mensen, die rapporten schrijven, adviezen geven en in commissies zitten. Evengoed als achter het toegepast economisch onderzoek en het technisch onderzoek beoefenaars van de zuivere wetenschap dienen te staan, van waaruit de toegepaste wetenschappen steeds weer moeten worden gevoed, dienen achter het toegepast sociologisch en sociografisch onderzoek van het platteland mensen te staan, die de tijd en de gelegenheid hebben om de plattelandssamenleving te bestuderen, alleen maar om onze kennis te vergroten en ons inzicht te verruimen, zonder dat zij ieder ogenblik rekenschap en verantwoording behoeven af te leggen over de praktische betekenis van hun werk. Slechts dan zal het op den duur mogelijk zijn om de praktijk werkelijk te geven, wat deze behoeft.

¹⁰) Zie o.a. Wm. H. SEWELL, *Needed Research, Rural Sociology*, 1950, blz. 115 e.v.